

BIBÓ ISTVÁN

A magyar demokrácia válsága című cikke és a cikk vitája

In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1986, Magvető. 15–118.

Bibó István (1911–1979) jogász, szociológus, politológus. 1934-ben szerzett államtudományi doktori oklevelet a Szegedi Egyetemen. 1940-től a jogbölcselet magántanára a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen. 1946 és 1950 között a szegedi egyetemen a politikatudomány nyilvános és rendes tanaraként dolgozott. 1946–1947-ben a budapesti Teleki Pál (1947-től Kelet-Európai) Tudományos Intézet kormánybiztosa, 1947-től ügyvezető alelnöke, 1948-tól elnöke lett. 1947 és 1949 között ő volt a Társadalomtudományi Intézet igazgatója is. 1946-tól az MTA levelező, 1949-től tanácskozási jogú tagja volt. A baloldali hatalomátvétel után minden tisztességét elvesztette, a szegedi egyetemen nyugdíjazták. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megalakításában, november 2-től Nagy Imre második kormányának államminisztere volt. 1957-ben előbb életfogytiglanra, majd 15 év fegyházra ítélték. 1963 márciusában amnesztiával szabadult. 1963 és 1971 között a KSH könyvtárának tudományos munkatársa volt.

Bibó István cikke az 1945-től induló Valóság 2. számában jelent meg, s elsőként hívta fel figyelmet a demokráciára leselkedő veszélyekre. A „Magyar demokrácia válságában” a szerző középutas parasztpárti, az angolszász és a szovjet típusú demokrácia egyféle szintézisét megvalósító fejlődési alternatíva mellett tett hitet. A demokráciát nem egyszerűen politikai jogi intézményrendszerként szemlélte, figyelmet fordított az azt működtető emberek szociálpszichológiai – ma úgy mondanánk, politikai kulturális – jellemzőire is. Bibó úgy vélte, Magyarországon nem voltak meg a történelmi feltételek ahhoz, hogy kibontakozhasson a demokratikus mentalitást megalapozó emberi méltóság forradalma, s ez a demokrácia működésében komoly deficitet jelent.

1945 végén még nem váltak evidenssé a kommunista párt hatalom megragadására törő stratégiájának félelmet keltő jegyei, a hamarosan emigrációba kényszerülő politikai főszereplők ekkor még nem ismerték fel, hogy mi fog történni. Bibó biztos érzékkel azonosította és tematizálta a politikai helyzet aggodalomra okot adó jelenségeit. Bibó vitapartnerei közül forrásunk a kommunista filozófus Lukács György és Rákosi ideológusának, Révai Józsefnek a hozzászólásából közöl részleteket. Lukács szerint Bibó szubjektív hangulatokra alapozza következtetéseit, ahelyett, hogy a képmény objektív tényekre figyelne, míg Révai úgy véli, írásával a szerző a kommunisták elszigetelésére törekszik.

A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem: Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják, elenyésző kisebbségben vannak, s külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem. A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek. Mindazok ugyanis, akik mértéktelenül félnek a proletárdiktatúrától, hatalmassá erősíthetik a reakció táborát, mindazok pedig, akik mértéktelenül félnek a reakciótól, hatalmassá erősíthetik a proletárdiktatúra vagy legalábbis valamiféle szélsőbaloldali diktatúra táborát. Ha az ország nem tud kiszabadulni a félelemnek ebből a csapdájából, előbb-utóbb óhatatlanul kettészakad egy ostobán feltett alternatíva körül: a nemzeti folytonosság hívei a reakcióval, a radikális változások hívei a baloldali diktatúra ügyével kerülnek egy táborba. A kettő között elszikkad minden nyugodt és biztos reformpolitika, és újból kátyúba jut az ez év elején oly nagy reményekkel megindult magyar demokratikus fejlődés.

Hogy ezen a válságos ponton túljussunk, szét kell vágnunk a félelemnek azt a hírnárját, amibe belebonyolódtunk. Hogy ezt megtehessek, látnunk kell, hogy mi az, ami válságba jutott Magyarországon.

Magyarországon válságba jutott az országnak a megszállókhoz való viszonya. Válságban van a kommunista párt taktikája s a reakció és fasizmus elleni küzdelem. Zavar van a szocializmus körül, és áthidalhatatlannak látszó ellentét áll fenn a demokrácia értelmezése s a forradalom szükségessége tekintetében. Válságban vannak a demokratikus koalíció összes pártjai, és válságban az egész koalíciós kormányzás. Közvéleményünk politikai szemlélete újból végtelenségé vált, s ez a végtelenség nem hőkken vissza attól sem, hogy az ország külpolitikai egységét, európai elhelyezkedését kockáztassa. Ezek a válság legkritikusabb pontjai. [...]

A KOMMUNISTA PÁRTTAKTIKA VÁLSÁGA

E félelmi válság egyik pólusa a kommunista párt taktikájának a válsága.

A kommunista párt jelenlegi hosszú lejárátú irányvonala a demokratikus erők koalícióján alapuló, népfregetos, demokratikus politika. Ennek a politikának 1945 elején történt programszerű megnyilvánulásai látható megkönnyebbüléssel töltötték el a proletárdiktatúrától való félelemben élő magyar értelmiségi, polgári és birtokos gazdai rétegeket. Ma, csaknem egy esztendei koalíciós kormányzás után, melynek során a kommunista párt felső vezetése igen nagy – néha más pártokénál nagyobb – felelősségérzettel tartotta magát a demokratikus koalíció irányvonalához, az ország közhangulata ott tart, hogy élesen elválík egy kommunistabarát és egy kommunistaellenes részre. Az utóbbi rész szilárdabban hisz a proletárdiktatúra veszedelmében, mint valaha, s hajlandó minden „nemzeti” erőt koncentrálni ezzel a veszéllyel szemben. Ez a hangulat máris nagyfokú közeledést hozott létre a demokratikus koalíció konzervatívabb szárnya és a szó mindenféle értelmében vett valóságos földesúri, hivatalnoki és kapitalista reakció között, ami okkal hozza a másik oldalt a reakciótól való félelemnek nem kevésbé nyugtalanító állapotába. [...]

A FASIZMUS ÉS A REAKCIÓ ELLENI HARC VÁLSÁGA

A demokrácia magyarországi válságának a központi része a reakció és a fasizmus elleni harc válsága. Nem kétséges, amint ezt büszkén hangoztatni is szokta, hogy ennek a harcnak az élén a kommunista párt áll. Egy esztendő óta az ország társadalmi, gazdasági és politikai életének legkülönbözőbb pontjain ragadja üstökön és semmisíti meg a reakciót, és minden héten újabb és újabb fészkeket fedez fel. A csodálatos csak az, hogy a reakciónak és a fasizmusnak minél több fészket fedezik fel, annál szűkebb lesz a demokrácia platformja és annál szélesebb a reakció, s minél több ponton semmisíti meg a kommunista párt a reakciót, annál inkább izolálódik ő maga az egész országban. Mindez nem ok nélkül van így, mert ez is beletartozik a kommunista párttaktika válságának elemei közé.

Annak a reakció és fasizmus elleni harcnak, melyet a kommunista párt inaugurált, a következők az alaptételei: a reakció és a fasizmus egységes világnézet, melynek minden hívét kíméletlenül napvilágra kell hozni, valamiféle büntetőakció (nem-igazolás, internálás, népbíróság) formájában ártalmatlanná kell tenni, s ez az akció már önmagában is az újjáépítést szolgáló konstruktív politikai cselekedet, minthogy az újjáépítés minden akadályát a fasizmus és reakció mesterkedésére megy vissza.

Mindebben van egynémely igazság, egészében azonban az egész beállítás teljességgel félrevezető.

A legnagyobb félrefogás a reakció és a fasizmus egy kalap alá vétele. A kommunista taktika régtől fogva megszokta – éppen a politikai kizárólagosságra való törekvés jegyében –, hogy egyetlenegy, kizárólagos ellenfelet tételezzen fel, mely minden rosszban ott van, ha nem láthatóan, akkor mögötte. Ez a beállítás tárgyilag nyilván téves, de egy bizonyos harci helyzetben kétségtelenül logikus és hasznos: kizárólagos harchoz meg kell találni az egységes ellenfelet is. Így találta meg a kommunizmus a minden mögött ott álló kapitalizmusban, Hitler a minden mögött ott álló zsidóban, s mindezek valójában csupán szekularizált átírásai a kereszténység minden rossz mögött ott álló egységes Sátánjának. [...]

A DEMOKRÁCIA ÉRTELMEZÉSE ÉS A FORRADALOM SZÜKSÉGESSÉGE KÖRÜLI ZAVAR

A válság összes elemeit összefoglalja, s egyben megmagyarázza az az ellentét, mely a demokrácia helyes értelmezése tárgyában a két oldal között fennáll. E két szemben álló oldal, nevezzük őket egyszerűség kedvéért kigazda oldalnak és kommunista oldalnak, kölcsönösen ajkbiggyesztve beszél a másik oldal demokráciájáról, és körülbelül úgy állítja be a kérdést, hogy Magyarországon addig nem lesz igazi demokrácia, amíg a másik fél ki nem kapcsolódik a játékból. A formulákat kedvelő elmék szoktak a nyugati fogalmazású és a keleti fogalmazású demokrácia ellentétéről beszélni. Valójában azonban a nyugati demokraták szemében a keleti demokrácia egyenlő a diktatúrával, a keleti demokraták szemében pedig a nyugati demokrácia egyenlő a reakcióval, s mindkét fél inkább csak udvariasságból használja a másikkal szemben a finomabbik kifejezést.

Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy itt elsősorban nem a demokrácia szervezeti kérdéseiről van szó, hanem a demokrácia belső atmoszférájáról. A nyugati – a magyarországi helyzetre áttéve: kisgazdapárti – stílusú demokráciánál a hangsúly a játékszabályokon van: gondos, precíz jogalkalmazáson, a szerzett jogok tiszteletén s a többségi elv fenntartás nélküli és zokszó nélküli elfogadásán; ezzel szemben a keleti, a kommunista atmoszférájú demokráciában a demokrácia mindenféle ellenfeleivel szemben való keménységen, ezeknek a demokrácia előnyeiből való kizárásán, továbbá közelebről meg nem határozott, széles hatáskörrel bíró demokratikus összerveknek, pl. nemzeti bizottságoknak, termelési bizottságoknak, földigénylő bizottságoknak az életre hívásán, végül a demokratikus tömegakciók, sztrájkok és tüntetések jelentőségének a hangsúlyozásán. Az első beállítás szerint a demokrácia mindenekelőtt bizonyos eljárási módok összessége, a második beállítás szerint harci állapot. [...]

A demokráciához a népek tudatában kell lennie valaminek, ami rejtve marad az Isten kegyelméből való politikai tekintélyek uralma alatt álló közösség előtt: annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. Ahhoz, hogy egy nép ezt a tudatot megszerezze, először kétségtelenül harc kell, és csak azután játékszabály. Először az emberi méltóságnak egy alapvető felkelésére van szükség, melynek során a jobbágyi alázatban és a fennálló hatalmasságok megingathatatlan tiszteletében élő nép megtapasztalja a maga erejét, és megtanulja azt, hogy neki joga és kötelessége a maga fölött álló hatalmasságokat megválogatni és szükség esetén elkergetni. [...]

Ez a változás Magyarországon nem zajlott le. Megindultunk feléje 1825 és 1848 között, hogy azután 1849-ben végleg elakadjunk. Azóta voltak kisebb-nagyobb félforradalmaink és álforradalmaink, melyek annyit értek, hogy igazi, mélyen fundált úrtisztelet már csak kevés helyen van az országban, azonban ugyanakkor a magyar népek 1944-ig az volt az eleven és érvényes történeti tapasztalata, hogy urakkal és hivatalviselőkkel ujjat húzni nem jó, s aki mégis megtenné, előbb-utóbb rajtaveszt. Az urak néha eltűnnek, de azután visszajönnek, és szigorúbbak lesznek, mint azelőtt. Ez a jobbágynépek történetfilozófiája, s a magyar nép nem jutott ki ebből messzire. Mégis, vajon meddig? Ma mögöttünk van 1944 álforradalma és 1945 félforradalma. 1945-ben a szükséges nagy változásból egy s más lezajlott. Lezajlott belőle valami a nemzeti bizottságok működése révén ott, ahol a nemzeti bizottságok működésében a nép spontán rendező akarata nyilvánult meg, nem pedig a régi közigazgatás ügyeskedése vagy egyes emberek erőlködése vagy erőszakoskodása. A magyar nép bizonyos részében kézbe vette a maga ügyeinek az igazgatását, azonban különösebb átütőerőt nem mutatott, és ellenállhatatlan erőfeszítést nem tett ebben az irányban. Lezajlott a földreform, melynek során a nép birtokba vette azt, amit a földreformtörvény neki juttatott, helyenként ezen túlmenően egyet s mást, ami részben a nép íratlan jogérzéke, részben a nyers erőviszonyok szerint birtokba vehetőnek mutatkozott. Eltűnt a csendőrség, helyette kialakult egy új rendőrség, amely egyharmad részben régi szakmabéli emberekből áll, egyharmad részben valóban a nép rendőrsége, egyharmad részben pedig olyan egyéni forradalmi vállalkozások összessége, amelyek a régi uralom erőivel szemben állanak, de a népekben sem gyökereznek. Megalakultak az üzemi és termelési

bizottságok, s helyenként kitűnő közösségi termelő- és szervezőmunkát végeztek, helyenként belefűlladtak igen kétes értékű személyi akciókba vagy szimpla zűrzavarba. Mindkét esetben azonban ott lebeg felettük a rendezetlenség és a bizonytalanság szeleme. Időközben helyreállt a magyar központi hatalom, bizonyos pontokon nagyban és egészben helyreállt a régi igazgatás, s a legpáratlanabb ötletszerűséggel lezajlottak a legkülönbözőbb értékű személyi cserék. E pillanatban szerte az egész országban szívós pozícióharc folyik régiek és újak között, de az egész harc inkább hivatalviselők és hivatalkeresők közötti harc, mintsem világnézetek, társadalmi osztályok vagy régi urak és lázadó jobbágyok közötti harc. Ez a harc nem folyik ellenállhatatlan dinamikával egyik részről sem. Félő, hogy 1945 fél forradalmának amúgy sem számos lélektani eredményei hamarosan veszendőbe mennek. A földreformot, hála Istennek, már nem lehet visszacsinálni, de a lebonyolítás könnyen vezethető a felé a tanulság felé, hogy amennyi haszon volt belőle, volt ugyanannyi baj is. Összeszámítva a háború és a meg szállás bajait s az urak futásából származó előnyök gyér és szórványos voltát, vajon nem az lesz-e az egészből a tanulság, hogy az urak előbb-utóbb úgyis visszajönnek, de ha nem jönnek, az csak annál rosszabb lesz? Hogy ez a lelkiállapot fog beállani, vagy széles területen be is állott, arra sok jel mutat. Ilyen körülmények között minden riadófűvás indokolt, mely arról ad hírt, hogy a jobbágyi alázat alóli felszabadulás folyamata akadozik, sőt a teljes elposványosodás felé halad, mindennél sürgősebb tehát az 1945-ben félúton maradt forradalmat újból lendületbe hozni.

De vajon lehet-e szó forradalomról egy olyan helyzetben, melyben a nép megláthatta ugyan volt urainak gyengeségét, de ebben nem a maga erejét tapasztalta meg, hanem rajta kívül álló, számára elemi erőkét? Igen nehezen! [...]

RÉVAI JÓZSEF hozzászólása

Bibó doktor úr zokon veszi, hogy cikkének azon részletére reagálnak, amelyik a kommunista párttal foglalkozik. Az ő cikkéből, amely 45 oldal, 26 csak a kommunista párttal foglalkozik. Nehéz hozzászólni, ha ezeket a döntő részleteket nem említi az ember. A kommunista párt taktikájával szemben Bibó állást foglal. Nem hibája, hanem érdeme ez a cikknek, mert a kommunista párt igen fontos szerepet játszik a demokrácia egész mechanizmusában; mint mondani szokták, a motorja a magyar demokrácia fejlődésének, aki tehát ezt kritizálja, az okvetlenül a magyar demokrácia alapkérdéséhez is hozzászól, és állást foglal. Itt rátérek a második kérdésre, melyet Bibó nehezményez. Lukács megállapította róla, hogy jobbról kritizálja a demokráciát. Miről van szó? A cikknek egyik alap gondolata, lényeges része, hogy a középpártok: a szociáldemokrata párt és a Nemzeti Parasztpárt legyenek hordozói a demokratikus koalíciónak.

Ez a politikai tanács a szociáldemokratáknak és a Nemzeti Parasztpártnak azt jelenti, hogy: hagyd ott a balszárnyat, és állj közénk, tehát balról jobbra tolódj. Ez a jobbtorolódás közeledés a demokrácia jobbszárnyához, vagyis elszigetelése a kommunista pártnak. Ezen törekvésen nem változtat szerzőnk jó szándéka sem, ez benne van a cikkben. A kommunista pártról torzképet ad elvi és taktikai szempontból is. Szükséges ezt a torzképet helyrebillenteni. Gyerekesen helyt nem álló, egy informálatlan embernek

az állításával vetekedő a mi pártunkkal szemben az a föltevés, hogy „aki nincs vele, az ellene”. Gyerekesen naiv feltevés ez a kommunista párttal és a marxizmussal szemben. Marx nem győzte hangoztatni Lassalle-lal szemben, hogy mennyire nem marxista teória ez, hogy „aki nincs mellette, az ellene”. Éppen mi teszünk különbséget a kiscgazdapártban reakciósook, közép- és demokratikus szárny között. Szemünkre vetik, hogy azt hangoztatjuk, hogy a magántulajdon alapján állunk, és azt mondják, hogy ezt úgysem fogja nekünk senki sem elhinni. Szerzőnk megnyugtatóására kijelentem, hogy a kommunista párt szocialista párt, és a termelőeszközök köztulajdonba vételét tűzte ki célul. Ennek ellenkezőjét állítani a kommunista pártól csak naiv közhely. De mi a paraszti magántulajdon alapján állunk, de nem az olyan magántulajdon alapján, amely a paraszti magántulajdonból máról holnapra kolhozrendszeret akar csinálni. Ami a kis magántulajdont illeti, a kommunista párt határozottan a magántulajdon elve alapján áll. Minden kommunista párt ezt vallja ma is.

A polarizációt Bibó dr. halálos veszedelemnek tartja a magyar társadalom számára. Itt, egy ország történetében, amíg a nagy kérdések nincsenek megoldva, amíg a harc nincsen végigküzdve, más, mint harc, mint polarizáció, nem lehetséges. Igaz, hogy ajándékba kaptuk a szabadságot, és nem volt forradalom, de igaz, hogy nem vagyunk a nagy harc kezdetén, mert a földreform nem kismiska, a nagybirtokos osztály megsemmisítése nem kis dolog. A közigazgatás keretén belül is történt valami, a csendőrség eltűnése is valami, az üzemi alkotmány is valami, és mindez együttvéve több mint politikai átalakulás. Persze a társadalom átalakításáról még nincsen szó. De politikai átalakulásról sem olyan mértékben, hogy egyik társadalmi osztály uralmát felváltotta volna egy másik osztály uralma. De bizonyos pozíciókat az állami életben a munkások is elfoglaltak. Arról van szó, hogy ezt az átalakulást végigvigyük, és akkor ne ijedjünk meg a polarizációtól, olyan csoportosulástól, amikor az egyik oldalon azok vannak, akik az eszmét tovább akarják vinni, azokkal szemben, akik nem akarják továbbvinni.

MIHELICS VID

A mi roppant felelősségünk

Hazánk, 5. évf. (1956) november 4.

Mihelics Vid (1899–1968) a hivatalos politikai katolicizmussal szemben a 30-as években formálódó újkatolikus értelmiségi csoport tagja, újságíró szociológus, szociálpolitikus. 1947-től a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, a párt 1956-os újjáalakulása után annak vezető alakja. Párizsban szociológiát, itthon jogot tanult, mindkettőből doktori fokozatot szerzett, magántanári kinevezést kapott. 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkárává választották, majd tagja lett a Magyar Szociálpolitikai Társaságnak is. 1938-ban felvételt nyert a Szent István Akadémiába.